

Osten (1908) on eräänlainen klassikko. Deissmann osoitti eräiden Uuden testamentin käsitteiden läheisen yhteyden aikakauden poliittiseen uskontoon, erityisesti keisarikulttiin.

Missä määrin vanhojen käsitteiden käyttö uudessa merkityksessä tarkoitti kilpailevaa tulkintaa? Jos keisaria sanotaan "Herraksi", tarkoittiko tunnustus "Jeesus on Herra", että keisari ei ole "Herra"? Tähän problematiikkaan Heilig pyrkii pureutumaan – periaatteelliselta kannalta. Hän ei nimittäin juurikaan käsittele konkreettisten tekstien tulkintaa. Heiligen tavoitteena on selventää tutkimuksessa käytettyä metodologiaa.

Heilig lähtee liikkeelle siitä tavanomaisesta oletuksesta, että Rooman imperiumia kritisoivat kannanotot esitetään kätkeytyä, jotta kirjoittaja ei ajautuisi vaikeuksiin vallanpitäjien kanssa. Kätkeytyä kritiikkiä on pyrittävä paikallistamaan Richard B. Haysin kehittämällä menetelmällä, joka on alun perin tarkoitettu vanhatestamentillisten "kaikujen" (echoes) tunnistamiseen Uuden testamentin tekstistä. Heilig pitää Haysin tarjoamaa metodista pohjaa riittämättömänä. Hän pyrkii kehittämään niin sanotun Bayesin teoreeman perusteella kriteereitä, joilla voidaan arvioida "kaikujen" esiintymisen todennäköisyyttä. Tulokset eivät ole mainittavia ja Heiligen tekstistä loistaa teoreeman merkityksen väkinäinen puolustelu.

Tämän jälkeen Heiligen esittely vaikuttaa hyödyllisemmältä. Hän ehdottaa, että ensin on osoitettava Paavalin tekstien ylipäänsä seuranneen aikakauden yleisiä puhetapoja. Tämä tuskin on vaikeaa. Seuraavaksi Heiligen mukaan tulisi tarkastella Paavalin kontekstia: miten puhutavat ilmenivät keisarikunnassa? Johtiko kritiikki todella rankaisemiseen?

Seuraavaksi Heiligen mukaan tulee fokusoida Paavaliin. Oliko hänellä kontaktia aikansa poliittiseen kritiikkiin? Jos oli, oliko Paavalilla tarvetta toistaa sitä? Entä olisiko Paa-

vali rajoittanut kritiikkinsä vain piilotettuun muotoon?

Vaikka Heilig ei juuri halua tehdä johtopäätöksiä, kirjasta välittyy tietty näkemys. Heiligen mukaan Paavalin ajoilta on esimerkkejä piilotetusta vallanpitäjien kritiikistä. Esimerkiksi roomalainen Tacitus pani teoksesaan brittikapinallisten suuhun selailaista, mitä ei halunnut esittää omalla suullaan. Heilig on kuitenkin oikeassa arvioidessaan, että Paavali ei tuntenut tarvetta tällaiseen peitteilyyn (ks. esim. 1. Kor 2:8).

Toisaalta Heilig myöntää, että Paavalin teksteistä voi löytyä myös kätkeytyä kritiikkiä. Tämä selittyy sillä, että vallanpitäjien kritiikki ei ollut Paavalin ensisijainen kohde. Monet kristilliset vakaumukset olivat kuitenkin potentiaalisesti ristiriidassa vallanpitäjien ajamien arvojen kanssa. Heilig esimerkiksi pitää todennäköisenä, että Paavali viittaa kriittisesti keisarikulttiin jakeessa 1. Kor. 8:5 – on Herra ja sitten on niin sanotuja herroja.

Heiligen kirja tekee paikoin mekanistisen vaikutelman ja se olisi hyötynyt pidemmälle menevästä sulattelusta. Taustalla on kuitenkin aivan oikea havainto siitä, että poliittista kritiikkiä on löydetty aivan liian kevyesti ja että tutkimus hyötyisi metodisesti tiukemmasta otteesta. Myös ajatus siitä, että kristinusko oli potentiaalisessa ristiriidassa valtiovallan kanssa, on hyödyllinen, samoin näkemys, että tämä potentiaali aktualisoituu vain ohimennen Paavalin teksteissä.

Heiligen teoksesta ei löydy vastausta siihen mielenkiintoiseen kysymykseen, miten rikkumatonta esivaltauskollisuutta ilmaiseva Room. 13:1–7 on sovitettavissa yhteen esivaltaan kriittisemmin suhtautuvien kohtien kanssa.

**NIKO HUTTUNEN
DOS., ESPOO**

**BART D. EHRMAN &
ZLATKO PLEŠE**
**The Other Gospels:
Accounts of Jesus
from Outside the New
Testament. Oxford: Oxford
University Press 2014.
324 s.**

Bart D. Ehrman ja Zlatko Pleše ovat toimittaneet kokoelman *The Other Gospels: Accounts of Jesus from Outside the New Testament*, joka esittelee nelisenkymmentä varhaiskristillistä evankeliumia englanninkielisinä käännösinä. Jokaista tekstiä edeltää lyhyt johdanto. Teos perustuu parivaljakon aiemmin työstämään kokoelmaan *The Apocryphal Gospels: Texts and Translations* (Oxford University Press 2011), joka tarjoaa käännösten lisäksi kreikan-, koptin- tai latinankieliset alkutekstit. Laajemmalle yleisölle suunnattu *The Other Gospels* sisältää aiempaan laitokseen sisältyvät englanninkieliset käännökset sekä lisäksi kolme uutta käännöstä ("Pelastajan evankeliumi", "Ristin evankeliumi" ja Juudaksen evankeliumi).

Tekijät ovat muokanneet johdannoista yleistajuisempia, tyypistäneet kirjallisuusluettelot ja luoneet lyhyen luettelon selittämään käytettyjä ilmaisuja ja symboleja, mutta muuten kokoelma on pitkälti edeltäjänsä toisinto. Tavoitteena on tuoda Uuden testamentin ulkopuolisia evankeliumeja myös sellaisten lukijoiden ulottuville, jotka eivät ole vihkittyneet vanhojen kielten saloihin tai muuten erityisesti paneutuneet varhaiskristillisten lähteiden tutkimukseen, ja tämän tavoitteensa he toteuttavat. Siten teos eroaa monista tarjolla olevista käännöskokoelmista, jotka on selkeämmin suunnattu tutkijoiden käyttöön. Tekijät ovat halunneet käännösten olevan sujuvia ja miellyttävä lukea, ja siksi tekstien tekstikriittisiä tai fragmentaarisia kohtia ei ole tässä teoksessa lähtökohtaisesti osoitettu käännöstekstissä.

Tekijät ovat jakaneet kääntämänsä tekstit neljään ryhmään, joista ensimmäinen käsittää niin kutsutut lapsuusevankeliumit. Tunnetuin lienee Neitsyt Mariaan keskittyvä *Jaakobin protevankeliumi* sekä Jeesus-lapsen tekemistä ihmeistä ja kepposista kertova *Tuomaan lapsuusevankeliumi*. Molemmista on olemassa Johannes Seppälän laatima suomennos (*Apokryfiset evankeliumit*, 1980). Nämä kaksi evankeliumia ovat säilyneet lukuisina käsikirjoituksina. Nämä kirjoitukset ovat olleet suosittuja varhaisessa kirkossa, ja *Jaakobin protevankeliumi* välittää Maria-traditioita, jotka myöhemmin määriteltiin osaksi kirkon oppia. Harvinaisempaa materiaalia edustaa ”Puuseppä Joosefin evankeliumi”, jossa Jeesus kertoo opetuslapsilleen maallisen isänsä kuolemasta.

Toisen osan muodostavat Jeesuksen toiminnasta kertovat evankeliumit, joista moni tunnetaan ainoastaan kirkkoisien lainausten perusteella. Vaikka kirkkoisat eivät ole aivan yksiselitteisiä omien lähteidensä suhteen, tutkijat ovat rekonstruoineet näiden lainausten pohjalta erilaisia ”kadonneita evankeliumeja”. Juutalais-kristilliset evankeliumit muistuttavat läheisesti ennen kaikkea Matteuksen evankeliumia, ja niihin lukeutuvan ”Nasaretilaisten evankeliumin” yhteydessä tekijät huomioivat Matteuksen evankeliumin käsikirjoitusten poikkeavia lukutapoja osoittaakseen niiden välisiä samankaltaisuuksia. ”Egyptiläisten evankeliumistakaan” ei ole säilynyt yhtään varsinaista käsikirjoitusta. Kohdat, joita kirkkoisat lainaavat, liittyvät seksuaaliseen pidättymiseen ja sukupuolten väliseen suhteeseen. Tekijöiden tähän evankeliumiryhmään luokittelamista teksteistä moni tunnetaan vain yksittäisenä käsikirjoitusfragmentina. Ne ovat kiinnostavia, koska ne muistuttavat kanonisia tai muita apokryfisiä evankeliumeita. Teoksessa on käännökset myös muutamasta sellaisesta papyruksesta, joita esimerkiksi J. K. Elliottin sinänsä

laaja käännöskokoelma (*The Apocryphal New Testament*, 1993) ei pidä sisällään.

Kolmantena evankeliumin muotona tekijät esittelevät Jeesuksen sanojen kokoelmat. Tällaisen evankeliumin oli arveltu olleen Matteuksen ja Luukkaan evankeliumien yhteisenä lähteenä (Q-lähde) jo ennen kuin sellainen löytyi *Tuomaan evankeliumista* (suomennos sisältänyt Ismo Dunderbergin ja Antti Marjasen toimittamaan teokseen *Nag Hammadin kätetty viisaus*). *The Other Gospels* tarjoaa *Tuomaan evankeliumin* käännökset Nag Hammadin koptinkielisestä käsikirjoituksesta sekä evankeliumin kreikankielisistä fragmenteista. Tämän tekijöiden mukaan kaikkein tunnetuimman apokryfisen evankeliumin lisäksi he ovat koonneet Jeesuksen sanoja lainaavia katkelmia Uuden testamentin teksteistä ja muista varhaiskristillisistä lähteistä. Ajatuksena on, että näiden lauselmien on katsottu olevan Jeesuksen suusta, vaikka niitä ei kirjattu osaksi mitään evankeliumikertomusta. Jälleen tekijät ovat valinneet kokoelmaan vain sellaisia lausemia, jotka yhdistyvät Jeesuksen maanpäälliseen elämään.

Kirjan neljäs ja laajin osa koostuu passiokertomuksista ja ylösnousemuksen kuvauksista. Osa tämän ryhmän evankeliumeista sijoittuu ylösnousemuksen jälkeiseen aikaan tekijöiden kokoelmalleen määrittelemästä rajauksesta huolimatta. *Pietarin evankeliumi* (suom. Matti Myllykoski, *Teologinen Aikakauskirja* 4/2008) avaa tämän osion, ja sitä seuraa viimeisimpänä julkaistu tekstilöytö *Juudaksen evankeliumi* (suom. Marjanen & Dunderberg 2006) sekä monia muita kiehtovia kirjoituksia, kuten esimerkiksi *Nikodemoksen evankeliumi* (suom. Seppälä 1980), joka sisältää kuvauksen Jeesuksesta tuonelassa. Ehrman ja Pleše tarjoavat kattavasti myös Pilatuksen hahmoon liittyviä kirjoituksia. Kokoelman päättävät Magdalan Mariaan liittyvät tekstit *Marian evankeliumi* (suom. *Nag Hammadin kät-*

etty viisaus) sekä Epifaniuksen lainaama ”Marian suuret kysymykset”, joka on tutkimuksessa myös torjuttu kyseenalaisena.

On ilahduttavaa, että apokryfisiin eli Uuden testamentin ulkopuolisiin ja myöhempiin varhaiskristillisiin kirjoituksiin tutustuminen tehdään tällä tavoin mahdollisimman helpoksi, sillä nämä kirjoitukset rikastuttavat ymmärrystä kristinuskosta ja sen historiasta. Viitteet Uuden testamentin kirjoituksiin ja muuhun varhaiskristilliseen kirjallisuuteen tarjoavat mahdollisuuden löytää samankaltaisuuksia ja eroavaisuuksia. Kokoelmaan lukeutuu monia varsin tunnettuja apokryfisiä tekstejä, mutta myös harvinaisia ja suhteellisen vaikeasti saatavilla olevia kirjoituksia. Toisaalta sen ulkopuolelle jää sellaisiakin tekstejä, joita kokoelman olisi voinut toivoa sisältävän. Kokoelma ei ole siis kaiken kattava. Tekijöiden mukaan se on rajattu kertomuksiin Jeesuksen maanpäällisestä elämästä, sanoista ja teoista.

Tällaisilla tekstikokoelmilla on myös normatiivinen ulottuvuus, sillä luomalla kokoelmia tutkijat tulevat myös määritelleeksi tutkimuksen rajoja ja arvottaneeksi lähteitä. Konkreettisesti tämä näkyy siinä, mille lähteille annetaan evankeliumin nimi ja asema: papyrukset ja Jeesuksen sanoja lainaavat katkelmat saavat kokoelmassa evankeliumin aseman (ja arvon). Toisaalta normatiivisuus ilmenee siinä, mitä tekstejä kokoelmaan valitaan, oli se suunnattu tutkijoille tai laajemmalle yleisölle. Vaikka *The Other Gospels* antaa sinänsä kattavan yleiskuvan Uuden testamentin kaanonin ulkopuolisesta varhaiskristillisestä kirjallisuudesta, olisi esimerkiksi viimeistä osiota voinut täydentää Nag Hammadin kirjaston teksteillä, katkelmillä apokryfisista apostolien teoista tai ”Bartolomeuksen kysymyksillä”. Olin myös mielelläni nähnyt lapsuusevankeliumien ryhmässä esimerkiksi Armenianlaisen tai Arabialaisen lapsuusevankeliumin sekä Jesajan tai vasmatkan katkelman. Syy näiden

jättämiseen kokoelman ulkopuolelle saattaa olla se, että nämä tekstit eivät ole säilyneet kreikaksi, latinaksi tai koptiksi. Sama koskee myös tärkeitä Neitsyt Maria -apokryfejä, jotka usein ohitetaan kirjoittamisajankohtaan perustuen. Monet tämänkin kokoelman evankeliumeista ulottuvat ajoituksensa puolesta keskiaikaan.

VILJA ALANKO
TEOL. MAIST., HELSINKI

**CHRISTINE C.
SHEPARDSON**
**Controlling Contested
Places: Late Antique
Antioch and the Spatial
Politics of Religious
Controversy. Berkeley:
University of California
Press 2014. 312 s.**

Det här är på många sätt en utmärkt bok som för samman en teoretisk medvetenhet om rummets politiska betydelse med ett specifikt material från en konkret plats och tid, nämligen den sjudande gryta av religiösa motsättningar som det sena 300-talets Antiokia var. Christine Shepardson lyckas att på ett lättfattligt sätt att använda rumsanalysen och visa på dess relevans för tolkningen av ett historiskt sammanhang. Hennes textanalyser inleds och avslutas genomgående med citat från kulturgeografin och närliggande discipliner, d.v.s. från forskare som har arbetat med helt andra kontexter, och det är alltid klart hur teorin hänger samman med Shepardsons tolkning av hennes historiska källor. Bokens särskilda bidrag är just denna pedagogiska syntes av rumsteori och historia.

Titeln säger nästan allt: det handlar om hur ledande aktörer försöker få kontroll över tolkningen och bruket av omtvistade platser. Även om det främst handlar om helgedomar undviker Shepardson medvetet det

som kallas "sacred space" eftersom hon menar att det riskerar att dölja det situationsbestämda maktspelet, och hon noterar gärna när samma författare yttrar sig på delvis olika sätt om samma plats vid skilda tillfällen. Som förebilder för ansatsen nämns bland annat Yi-Fu Tuan, Edward Soja och andra teoretiker som talar om det kulturellt skapade rummet: ingen platsbeskrivning är neutral utan den speglar alltid ett specifikt synsätt, tjänar alltid vissa bestämda syften. Det går därför inte att säga att en karta antingen är "riktig" eller "fabulerad". Istället är den alltid, utifrån Sojas tanke om *thirdspace*, "real-and-imagined". I ett större sammanhang skriver Shepardson in sig i den tradition av ideologikritik som alltsedan Michel Foucault har präglat historieforskningen, och som har förstärkts av ett nytt intresse för språk och retorik. Om Shepardson propagerar för en *spatial turn* så vetter denna vändning åt samma håll. Detta kritiska perspektiv gör att hennes forskning tydligt skiljer sig från de klassiska studierna om Antiokia av bl.a. Festugière och Liebeschuetz. Genom att fokusera på det retoriska spelet om de heliga platserna har Shepardsons studie också en större kulturell och religiös tolkningsram än sina tidigare föregångare, nämligen kristnandet av det romerska samhället.

Men hur mycket går det egentligen att veta om det senantika, "kristna" Antiokia, en metropol som blev jämnad med marken av jordbävningar och översköljd av invaderande arméer i århundradena efteråt? Shepardson är förstås medveten om bristen på arkeologisk hårdvara för hennes tid, vilket gör att vissa tolkningar nödvändigt blir beroende av mer eller mindre säkra antaganden om platserna ifråga. Men genom att diskutera problemen lyckas hon ändå så långt det är möjligt att teckna en karta över staden och på så sätt låta arkeologins lämningar få kasta sin skugga över texten. Detta intresse för det konkreta,

materiella, ger en tydlig profil åt det som blir hennes primärmaterial: texterna. Vad som ändå gör det rimligt att arbeta med det senantika Antiokia är ett rikt textmaterial, större än någon annanstans i samtiden, som dessutom i många fall går att bestämma relativt precist i tid. Hennes huvudsakliga källor är dock välbekanta: det är Libanios och Johannes Chrysostomos. Eftersom hon måste ta hänsyn till den digra sekundärlitteraturen om dem är fotnoterna många, och bibliografin gör tydligt hur ofta samma material har studerats med en liknande inriktning på retorik och makt. Det är förstås lovvärt att Shepardson är noggrann med källhänvisningen, men den ireniska tonen gör det svårt att veta när hennes analys bryter med tidigare forskning och bidrar med något annorlunda – utöver en mer tredimensionell förståelse.

Bokens sex kapitel är en långsam resa framåt i tiden, med särskilt fokus på händelser under 380-talet. Inledningsvis introduceras Libanios. Genom en vandring i hans självbiografi visar Shepardson övertygande hur retorn skickligt förhandlar sin egen position genom medvetna rörelser i det offentliga rummet. Särskilt viktigt är att lyckas tacka nej till inbjudningar från personer högre upp i den samhällliga hierarkin. Efter denna bakgrundsteckning lyfter Shepardson i de följande kapitlen fram välkända historiska händelser och texter som vittnar om kampen om platser mellan religiösa utövare i Antiokia, kristna såväl som icke-kristna. Genom att göra sällskap med Johannes Chrysostomos (och hans konkurrenter) kan Shepardson se hur samma författare betonar spatialiteten starkare när han talar om de "andra", d.v.s. judar och "hedningar", än när det handlar om kristna som tillhör konkurrerande inriktningar men möts i samma kyrkorum. För att förstå hur Chrysostomos kontrasterar vad som är rätt eller fel ställe att vara på använder Shepardson termerna *topofilia*